

FILOZOFIJA DNEVNE MOLITVE U ISLAMSKIM IZVORNIM TEKSTOVIMA

Tehran Halilović

*Grupa za religijsku filozofiju,
Centar za religijske nauke „Kom”, Beograd, Srbija*

Najznačajniji i najobuhvatniji oblik služenja Bogu kod muslimana jeste dnevna molitva (ar. *salat*; pers. *namaz*). Svakodnevno obavljanje molitve uvodi disciplinu u duhovni život ne samo pojedinaca već i muslimanskog društva. Fizički i idejni sastavni delovi dnevne molitve razotkrivaju različite aspekte značaja ovog obreda u islamu.

U ovom radu istražujemo filozofiju dnevne molitve i njenu suštinu zbog koje je molitva propisana kao deo šerijatskog zakona. Dublje shvatanje dnevne molitve, predstavljeno u islamskim izvornim tekstovima, predstavlja molitvu kao postepen i sveobuhvatan razvojni put duše koji je sve potrebniji verniku što je viši njegov duhovni položaj.

Zajedničko obavljanje dnevne molitve u džamijama strogo je preporučeno u islamskim predanjima. Kulturne aktivnosti koje potiču iz verskih okupljanja manifestuju društveni aspekt dnevne molitve. Što je poznavanje suštine molitve dublje ukorenjeno među vernicima, prisustvo verske kulture je izraženije u zajedničkim molitvama i izvan tog vremena. Dnevna molitva je deo islamskog identiteta koji se sve vreme prikazuje u životu muslimanskih vernika. Tumačenje suštine dnevne molitve kao obreda koji traje dnevno svega nekoliko minuta nastaje iz nedovoljnog poznavanja islamskog šerijata.

Predmet ovog rada zasnovan je na racionalnom tumačenju šerijatskih propisa zbog čega smo metodološki više posvećeni izvornim islamskim tekstovima i idejama predstavnika racionalnih naučnih disciplina u islamu. Učenje o svrhama i namerama šerijatskih propisa ima dugu i bogatu tradiciju kod muslimanskih učenjaka.

Ključne reči: *dnevna molitva, salat, namaz, šerijat, islam, makasid, razum, društvo, džamija, duhovnost*

Uvod

Najznačajniji i najobuhvatniji oblik služenja Bogu kod muslimana jeste dnevna molitva. Osim što je široj javnosti i u društvenoj manifestaciji najpoznatiji islamski verski obred, dnevna molitva je duboko ukorenjena i u islamskoj tradiciji. Stručnjaci islamskog verozakona, po uzoru na predanja, molitvu predstavljaju kao stub islamske vere (Gazali 2002/I: 207; Mula Sadra Širazi 1987/III: 248; Kulejni 1988/XIII: 454; Kušejri 1987/I: 166). Arapska reč za molitvu – *salat* literalno znači moljenje i blagosiljanje, što i jeste suština ovog islamskog rituala (Ibn Manzur 1988/VII: 397; Ragib Isfahani 2002: 296). U kuranskom tekstu i u drugim islamskim izvorima pominju se oba literalna i obredna značenja ovog pojma. U nekim muslimanskim društvima poput našeg persijska reč *namaz*, preuzeta iz turskog jezika, označava islamsku obrednu molitvu. Doslovno značenje reči *namaz* jeste služenje, klanjanje i robovanje (Dehhoda 1998/XIV: 22731–22732). Ovo značenje *namaza* nije više aktuelno u savremenom persijskom jeziku. Reč *namaz* se danas isključivo odnosi na poznati islamski obred.

Predmet ovog rada jeste filozofska i racionalna analiza islamske dnevne molitve. Osim dnevne molitve, u islamskom verozakonu određene su i druge vrste molitve, kao molitva za umrle, molitva na dva blagdana (*baj-rama*) i druge obavezne ili preporučene molitve. S obzirom na značaj dnevne molitve u islamu, muslimani su napisali veliki broj knjiga o ovom verskom obredu. Pored tekstova koji obrađuju verske propise vezane za molitvu na osnovu islamskih dokaza, suočavamo se i sa drugim pristupom izučavanju molitve, a to je istraživanje svrhe molitve ili njenih sastavnih delova. Mnoga učenja o svrsi molitve pozivaju se na opšteljudske saznajne veštine poput racionalne analize. Bez obzira na to da li su muslimani u svojim verskim knjigama o tome pisali ili ne, racionalno i filozofsko shvatanje dnevne molitve zahteva zaseban metodološki pristup ovoj temi. Zbog prirode racionalnog pristupa, bio on prisutan u islamskim tekstovima ili ne, racionalno tumačenje dnevne molitve definitivno možemo nazvati filozofijom dnevne molitve.

Tekstovi uglednih muslimanskih naučnika osim pravnih pravilnika o dnevnoj molitvi sadrže i racionalan pogled na ovu versku dužnost. Iščitavanjem knjiga islamskih naučnika o dnevnoj molitvi stiže se utisak da je filozofski pristup vrlo često primenjen u istraživanju raznih aspekata institucije dnevne molitve. Učestalost filozofskih studija o islamskim obredima kod muslimana ukazuje na činjenicu da muslimanski naučnici veruju u povezanost racionalnog i tradicionalnog shvatanja islama. Racionalna analiza dnevne molitve ne narušava originalnost islamske misli, niti smanjuje značaj pravnih i verozakonskih istraživanja na tu temu. Naprotiv, što je više filozofskih odnosno racionalnih studija

u islamskim izvorima, jači je i izraženiji odnos između tradicionalnih učenja islama i razuma.

U islamskim izvornim tekstovima, uključujući i kuranski tekst, nailazimo na učenja o opštem značaju dnevne molitve, odnosno učenja o njenoj svrsi. Svrha šerijatskih obreda, *makasid aš-šari'a*, najpopularniji je naziv zasebne naučne discipline koja u poslednje vreme sve više privlači pažnju muslimanskih naučnika i istraživača. U ovoj disciplini primenjuju se dva metoda istraživanja. Prvi je tradicionalni metod iščitavanja islamskih izvornih tekstova, *Kurana* i islamskih verodostojnih predanja, i citiranje stavaka u kojima je predstavljena svrha određenog šerijatskog obreda poput dnevne molitve. U drugom metodi, kako ga opisuje Kardavi u uvodu knjige o svrhama šerijata, naučnici istražuju pojedinačne verske propise, razmišljaju o njima, upoređuju ih međusobno da bi došli do opšte svrhe koju je Bog odredio u tim propisima (Kardavi 2008: 24). Kardavi s pravom pripisuje originalnu ideju drugog metoda Gazaliju, Šatibiju i njihovim sledbenicima. On ovaj metod ne naziva racionalnim, ali procedura koju opisuje očigledan je primer induktivnog metoda razmišljanja, to jest zaključivanja opšteg suda na osnovu pojedinačnih opažanja.

Iako je tema ovog rada racionalna analiza odnosno filozofija islamske dnevne molitve i metodološki se ne oslanjamo isključivo na prenesene dokaze iz kuranskog teksta i zbirki predanja, iz dva razloga ćemo ipak imati uvid i u tradicionalni pristup pitanju. Prvi razlog je to što je predmet analize, islamska dnevna molitva, verski obred, i jedini način da steknemo verodostojan opis dnevne molitve jeste to da se upoznamo sa tradicionalnim sadržajem u kome je ovaj obred ozakonjen i predstavljen. Svakako, ovaj rad se bavi predmetom koji je potpuno osmišljen i razrađen u okviru islamskog tradicionalnog učenja. Drugi razlog što u radu govorimo i o tradicionalnim dokazima jeste to što se u mnogim verskim izvornim tekstovima o dnevnoj molitvi i inače o drugim šerijatskim propisima pristupa na racionalan način. Pokušaćemo da prenesemo i racionalne stavove koji su pojašnjeni u tradicionalnim tekstovima.

Pošto je rad zasnovan na racionalnom metodu, u daljem tekstu ćemo ponajviše biti posvećeni idejama islamskih mislilaca, a to su prvenstveno predstavnici islamske filozofske i gnostičke misli. Analize stručnjaka islamskog prava, u islamskom svetu poznatog po nazivu *fikh*, neće biti predmet istraživanja ovog rada. Značaj islamskog prava i metodologije prava, odnosno *fikha* i *usul fikha*, apsolutno je jedinstven i nezamenjiv. Razlog što je tema ovog rada ograničena na racionalno i filozofsko tumačenje dnevne molitve jeste složenija saznavna pozadina pravnog gledišta na šerijatska pitanja i druga dublja stručna pitanja koja definitivno ne bi mogla biti obuhvaćena predmetom ovog rada. Opredelili smo se za filozofski pogled na dnevnu molitvu jer, između ostalog, taj metodološki pristup je već ustaljen i poznat široj akademskoj javnosti.

Saznajna pozadina tumačenja šerijata

Samim postavljanjem pitanja o svrhama šerijatskih propisa već se određujemo za posebno shvatanje islamskog šerijata, što naravno nije prihvaćeno od svih muslimanskih škola. Neki muslimanski mislioci nisu saglasni s time da je razmatranje svrhe verskih obreda legitimno i dopušteno naučno zanimanje. Ideja koju istražujemo u ovom radu u nekim muslimanskim naučnim krugovima nailazi na oštre kritike. Da bismo stekli jasniju sliku o postojećim stavovima o predmetu ovog rada u islamskom svetu, pre nego što se udubimo u racionalnu analizu dnevne molitve, predstavimo ukratko temeljni stav muslimanskih stručnjaka o šerijatu i istraživanju svrhe verskih obreda. Istraživanje svrhe šerijatskih propisa zasnovano je na uverenju da islamski verozakon sledi racionalno osmišljene ciljeve koji unapređuju čovekov lični i društveni život. Osim verovanja da je Bog sveznajući i dobromamerni utemeljivač verskog zakona, proučavanjem svrha šerijata tvrdimo i da čovek ima saznajnu sposobnost da shvati u najmanju ruku neke od razloga određenih islamskih propisa. Očigledno je da racionalan pristup ima veoma značajnu ulogu u ovoj interpretaciji šerijata. Značaj razuma u tumačenju šerijatskog prava središnje je pitanje oko kojeg nastaju različite škole mišljenja u islamu.

Istaknuti islamski mislilac Kardavi u uvodu knjige o namerama šerijata (*makasid aš-šari'a*) deli muslimanske naučnike po pitanju njihovog stava o odnosu razuma i šerijatskih propisa u tri grupe. Prva grupa su isključivi tradicionalisti koji insistiraju na doslovnom značenju verskih tekstova i tumače islamske propise bez obzira na njihovu svrhu. Oni smatraju da ne bi bilo ne-logično da Bog, potpuno protivrзумno, odjednom zabrani sve što je prethodno naredio i da naredi ono što je ranije zabranio. Druga grupa je potpuno suprotna prvoj, tvrdeći da su istinska vrednost šerijatskih zakona njihov smisao i svrha zbog kojih su oni ozakonjeni. Zagovornici ove ideje ne pridaju veliki značaj tumačenju doslovnog značenja islamskih tekstova. Treća grupa su umereni muslimanski naučnici koji, pored tumačenja osnovnog značenja religijskog teksta, posvećuju pažnju i dubljem obrazloženom shvatanju propisa (Kardavi 2008: 39–41).

Zanimljivo je da podela na pomenute tri grupe nije povezana ni sa jednim određenim islamskim pravcem ili školom mišljenja. Svi islamski pravci u svojim redovima imaju predstavnike sve tri pomenute grupe, tradicionaliste koji se protive svim promenama s izgovorom da su one novotarije u veri, moderne mislioce za koje bi se teško moglo tvrditi da poznaju izvorni islam i, na kraju, umerene verske stručnjake o kojima će u nastavku biti više reči. Dakle, ono što razdvaja ove tri grupe nisu primarno njihova verovanja niti propisi koje donose, već metodologija shvatanja islama i upotreba razuma u islamskim do-

kazima. Primena razuma u procesu istraživanja verozakonskih sudova osnovna je razlika ove tri grupe mišljenja.

Čitajući imena islamskih naučnika koji su pisali o svrhama šerijata, naročito o dnevnoj molitvi, jasno se primećuje naučno opredeljenje treće grupe umerenih muslimanskih naučnika kao i raznovrsnost islamskih pravaca kojima oni pripadaju. Savremeni islamski mislilac Sejed Jadolah Jazdanpanah u obimnoj knjizi o dnevnoj molitvi, napisanoj na preko 800 stranica, nabraja 56 izvora u kojima je dnevna molitva studirana ili direktno ili u okviru analize šerijatskih obreda. Među autorima navedenih izvora nalaze se istaknuti islamski naučnici među kojima su najčuveniji Hakim Tirmizi, Abu Nasr Tusi, Abu Ali Ibn Sina, Abu Hamid Gazali, Ajnulkuzat Hamedani, Šejh Abdulkadir Gilani, Abu Hafs Suhrevardi, Ibn Arabi, Alaudevle Semnani, Sainudin Ali Ibn Turke, Mula Sadra Širazi, Mula Muhsin Fejz Kašani, Ruhulah Homeini i mnogi drugi vrhunski stručnjaci islamskih nauka (Jazdanpanah 2020: 28–53).

Očigledno je da značajna imena predstavnika nauke o islamskom pravu i metodologiji prava nedostaju u ovom spisku, sa Ebu Ishakom Šatibijem na čelu i savremenim tumačima njegove misli. S obzirom na to da je tema ovog rada, kao i Jazdanpanahov pristup u pomenutoj knjizi, više racionalna i filozofska nego pravna, u samom tekstu ćemo biti više usredsređeni na izvore baštinika islamske duhovne tradicije i na njihove racionalne analize. Kao što smo već napomenuli, tematsko opredeljenje ovog rada ne umanjuje značaj pravnih učenja o šerijatskim obredima. Pravna analiza svrhe šerijata i pojedinačnih islamskih obreda zahteva zaseban naučni rad. S druge strane, opšta prepoznatljivost filozofskih tema i racionalnog metoda istraživanja nalaze da se temeljnim temama vezanim za islamski verozakon pristupi i na ovaj način. Spisak autora koji je Jazdanpanah sačinio i broj izvora pokazuju da racionalno i duhovno shvatanje šerijata, naročito dnevne molitve, odavno privlači pažnju muslimanskih naučnika.

Šerijat u islamu ima dva značenja: opšte značenje koje obuhvata celokupna islamska teološka, etička i pravna učenja, i drugo, uže značenje, koje se odnosi samo na islamske propise. U užem značenju koje ćemo koristiti u daljem tekstu, šerijat se postavlja naspram drugih oblasti islamskih učenja, a to su teološko-verska i duhovno-etička pitanja (Kardavi 2008: 19–20). Ne postoji striktno islamsko pravilo kako bi trebalo kategorisati učenja koja nisu sastavni deo šerijatskih propisa. Muslimanski naučnici su imali slobodu da predstavljaju svoje lično mišljenje o podeli islamskih nauka. Podela islamskih učenja na šerijat, tarikat i hakikat jedna je od poznatijih kategorizacija sastavljena od strane islamskih gnostika. U ovoj podeli, tarikat se odnosi na moralno i duhovno razvijanje a hakikat na istinska uverenja do kojih gnostik dolazi upražnjavanjem šerijatskih propisa i poštovanjem tarikatskih obreda (Misbah Jazdi 2009: 63–64).

Iako se na prvi pogled čini da su ova tri pojma različiti i nepovezani stepeni čovekovog duhovnog razvoja, u islamskim izvornim gnostičkim tekstovima odnos između ove tri oblasti predstavlja se na drugačiji način. Prema mišljenju istaknutih islamskih mislilaca, osim što je šerijat početni stepen čovekovog razvoja, privrženost šerijatskim propisima u nastavku obezbeđuje ispravno i trajno duhovno proputovanje ka uzvišenim ciljevima (Tabatabai 1996/V: 282). Tumačenje da je šerijat početni stepen duhovnog razvoja u smislu da prestaje da bude važeći čim čovek ostvari određenu bliskost s božjim duhovnim blagodatima potpuno je neprihvatljivo među čuvenim islamskim misliocima. Sedjed Hejdar Amoli u tom kontekstu ističe da je tarikata dublje shvatanje šerijata, a hakikat unutrašnja suština tarikata. Zbog slojevite podudarnosti između ove tri islamske oblasti, šerijat se u gnostičkim tekstovima naziva ljuskom, tarikata jezgrom a hakikat jezgrom jezgra (Amoli 1989: 343–347, 353–355).

Savremeni islamski filozof Alama Tabatabai u svom poznatom komentaru kuranskog teksta po imenu *al-Mizan*, o odnosu između šerijata i drugih verskih oblasti, govori da jedna od najvažnijih karakteristika islama jeste povezanost svih delova ove vere i njihovo upotpunjeno međusobno jedinstvo. Duh jednoboštva (*tavhid*) prisutan je u vrlom moralu koji se preporučuje vernicima, a suština morala se proteže kroz sva delovanja koja su članovi društva obavezni da primenjuju. Svi delovi islamske vere ukazuju na verovanje u jednog Boga, kao što, s druge strane, vera u jednog Boga, kada se raščlani na praktične delove, postaje zbir moralnih pouka i verozakonskih propisa (Tabatabai 1996/IV: 109).

Jedinstvo šerijata i staze duhovnog uspinjanja, na osnovu svega rečenog, nedvosmisleno potvrđuje značaj islamskih verskih obreda kao i izvornih tekstova koji određuju muslimansku šerijatsku obavezu. Govoriti o duhu šerijata u smislu da je praktikovanje šerijata bespotrebno nakon određenog duhovnog napretka, apsolutno je neprihvatljivo tumačenje šerijata i duhovnog razvoja. Šerijat nije propisan samo da bi nas doveo do nekog duhovnog statusa, već nasuprot, propisan je zahvaljujući postignutom određenom duhovnom napretku. Što je položaj duše na stazi unapređenja viši, propisane obaveze koje održavaju taj položaj i omogućavaju dalji razvoj detaljnije su i potrebnije. Uporedivši ovaj stav o šerijatu sa bilo kojom drugom sferom ljudskog života, jasno je da složeniji vid razvijenosti uvek zahteva veću meru discipline i istrajnosti nego u početnim oblicima razvoja.

Opis dnevne molitve u islamskim izvorima

Osim toga što je šerijat nezamenjiv i neodložan deo putanja ka duhovnom razvoju sve do trenutka smrti, posebnu pažnju posvećujemo verozakonskom aspektu šerijata o dnevnoj molitvi zato što je dnevna molitva kao predmet

racionalne analize zasnovana na kuranskom tekstu i islamskim prenesenim predanjima, odnosno na tradicionalnom shvatanju islamskih obreda. Dnevna molitva nije društveno sačinjena kulturološka pojava da bi se razvijala i menjala tokom vremena. Dnevna molitva je propisana od strane Boga u noći Miradž u kojoj je verovesnik islama Muhamed duhovno proputovao Zemlju i nebesa (Šejh Saduk 2006/II: 313–314; Kušejri 1987/II: 209–215). Islamska molitva se danas obavlja na isti način na koji su je obavljali Verovesnik i njegovi sledbenici. Stoga je potrebno, pre svega, da iznesemo što jasniju sliku o tome kako islamski izvori predstavljaju dnevnu molitvu i od kojih radnji se ona tačno sastoji.

Nisu svi šerijatski obredi jednako važni u islamu. Dnevna molitva je neuporedivo najznačajniji oblik služenja Bogu. Najpre, kuranski stavci u kojima se pominje molitva mnogobrojni su, bilo da pozivaju na uspostavljanje molitve ili da opisuju značaj tog obreda u čovekovom večnom životu. Stavci poput:

„I obavljajte molitvu (salat) i dajte zekat, a šta od dobrog pripravite za duše vaše, naći ćete ga kod Boga” (*Kuran* II: 110).

„19) Uistinu, čovek je stvoren nestrpljivim. 20) Kad ga takne zlo, nemiran je, 21) a kad ga takne dobro, odbojan je, 22) osim musalina [onih koji molitvu/salat obavljaju], 23) onih koji su u molitvi svojoj stalni, [...] 34) i onih koji molitvu svoju čuvaju, 35) takvi će u baštama počašćeni biti” (*Kuran* LXX: 19–23, 34, 35).

Osim navedenih kuranskih stavaka i mnogih drugih koji ukazuju na položaj molitve u islamskim obredima, zabeležena su verodostojna predanja u kojima se ističe značaj molitve. Jedno predanje je od verovesnika islama u kom govori: „Molitva je prvo čovekovo delo koje će se posle smrti vrednovati; ako molitva bude ispravna, gledaće se i ostala njegova delovanja, ako ne, neće se računati ništa drugo” (Tusi 1987/II: 237). U drugom predanju, Ali ibn Ebi Talib posavetovao je Muhameda ibn Ebi Bekra, kada ga je poslao u Egipat: „Gledaj svoju molitvu kakva je [...]; znaj da sva tvoja delovanja slede tvoju molitvu i znaj ako neko upropasti molitvu, on će druge islamske propise osim molitve još više upropastiti” (Harrani 1984: 179). Još jedno predanje verovesnika Muhameda u vezi sa molitvom glasi: „Uistinu, stub vere je molitva” (Kulejni 1988/XIII: 454).

Prenesena predanja o značaju molitve u islamu mnogobrojna su. Na osnovu navedenih predanja jasno se može zaključiti da se molitva u islamskom verozakonu tretira na poseban način. Jedan od razloga za središnji značaj molitve u islamu jeste sastav fizičkih radnji i izjava koje sačinjavaju molitvu i uvodne odnosno završne obrede. Molitva se sastoji od aktivnosti, odnosno od

raznih položaja tela, počinje stajanjem i završava se sedenjem. Između ta dva položaja vernik se jednom klanja Bogu pregibajući se u struku (ar. *ruku* ') i dva puta spuštajući sedam delova tela na zemlju (ar. *sedžda*). Svaki od ovih položaja tela ispunjen je značenjem i svrhom.

Deo značenja su islamski naučnici razotkrili na osnovu islamskih tekstova i racionalne analize položaja tela. Reč je o izvorima za koje smo naglasili da ih muslimani koriste pri istraživanju svrhe šerijatskih obreda. Početno stajanje pred Bogom, naročito s obzirom na to da se molitve u islamskom svetu uglavnom obavljaju u zajednici, podseća na ustajanje Sudnjeg dana, kako je obećano u kuranskom tekstu. Stajanje pred Bogom i usmerenje srca ka Njemu verniku ulivaju osećanje apsolutne ljudske ontološke zavisnosti od božjeg bitka. U skladu s tim značenjem u islamu je preporučeno da vernik održi svoje telo u toku molitve uspravno i da raspodeli težinu tela jednako na obe noge, da opusti ramena, ispruži ruke, skupi prste i da gleda mesto gde će čelom pasti na zemlju prilikom najskrušenijeg stanja molitve – *sedžde* (Jazdanpanah 2020: 387).

Posle stajanja, vernik se pregiba toliko da može rukama da dohvati kolena. Opšte značenje ovog položaja tela dovoljno je jasno da ukazuje na poštovanje i poniznost. Pregibanje pred Bogom položaj je veće skrušenosti nego stajanje, a niže nego *sedžda*, to jest padanje na zemlju čelom, dlanovima, kolenima i vrhovima nožnih prstiju. *Sedžda* manifestuje krajnju poniznost vernika pred Bogom i obavlja se dva puta u svakom delu molitve. Zbog krajnje poniznosti koju sadrži u sebi, muslimanima je zabranjeno da *sedždu* obave pred drugim bićima osim pred Bogom. Padanje na zemlju kako smo opisali, određenim delovima tela, vernik obavlja isključivo u duhovnom suočavanju s Bogom. Posle *sedžde*, vernik se, dok sedi, sprema za sledeće delove molitve (*rekate*), ponovo počevši stajanjem, ili završava molitvu ukoliko je obavio dovoljan broj molitvenih delova propisanih za period dana kad se moli.

Veoma sažeto i u glavnim crtama izneli smo opis fizičkog izgleda dnevne molitve u islamu. Od mnogih detalja koji određuju kako se ispravno ispunjava ova obaveza vernika, radnje koje smo opisali svrstavaju se među osnovne pokrete u molitvi. Postoje i druge aktivnosti, odnosno uslovi koje vernik pre nego što počne molitvu treba da ispuni da bi njegova molitva bila u skladu sa šerijatskim propisima. Neki od važnijih uslova molitve su sledeći: usmerenost ka božjoj kući Kabi, određeno vreme za svaku molitvu, abdest ili pranje određenih delova tela, čistoća celokupnog tela i odeće, kao i pravna dozvola za upotrebu mesta gde se obavlja molitva i odeće u kojoj se vernik moli (Motahari 1992/XXIII: 522).

S obzirom na to da molitva nije ispravna bez ovih uvodnih uslova, pri tumačenju suštine molitve treba uzeti u obzir i opšte značenje ovih dodatnih uslova. Poznavanje geografskog položaja u različitim vremenskim uslovima definitivno je predznanje za koje se očekuje da ga zajednica vernika poseduje.

Tako je i u vezi sa poznavanjem različitih doba dana i s određivanjem vremena svake molitve. Razvoj geografije, astronomije, geometrije i drugih sličnih naučnih disciplina u islamskom svetu u velikoj meri je zbog potrebe za obavljanjem šerijatskih obaveza (Jazdanpanah 2020: 798). Svakodnevno održavanje čistoće tela i odeće nekoliko puta u toku dana, čak u fizičkom smislu, ukazuje na zavidan zdravstveni standard koji dnevna molitva nalaže. S druge strane, dozvola za upotrebu mesta molitve, bilo da je zasnovana na vlasništvu ili je privremena, pokazuje da je imovinsko pravo u islamskom šerijatu direktno povezano sa svakodnevnim aktivnostima vernika, što u velikoj meri utiče na formiranje društvene svesti verujućih ljudi o poštovanju tuđih prava.

Služenje Bogu; osnovna svrha molitve

S ciljem da opišemo različite dimenzije dnevne molitve, pošto smo izneli opšte detalje o radnjama, u nastavku ćemo analizirati smisao i značenje drugog i važnijeg dela dnevne molitve a to su izjave i reči izgovorene u toku molitve, ili pre i posle nje. Zbog značaja koji se u islamu pridaje saznanju, opis ovog aspekta molitve iznosimo pod zasebnim podnaslovom. Pojam *zikr* u arapskom jeziku odnosi se na spominjanje Boga rečima, srcem ili na delu, a doslovno znači izgovaranje i iskazivanje (Ragib Isfahani 2002: 186). Izjavne rečenice koje vernik izgovara u sklopu dnevne molitve podvode se pod pojam *zikra* zato što su najdublje i najtananije istine odnosa sa Bogom skrivene u tim izjavama.

Osnovna svrha molitve, prema mišljenju islamskih mislilaca, upotpunjuje se izjavnim rečenicama koje sačinjavaju dnevnu molitvu. Svi telesni pokreti i materijalni uslovi propisani u islamskoj molitvi dobijaju u značaju kada se oplemene izjavnim rečenicama. Da nije saznanja umetnutog u izjavne rečenice molitve, telesne aktivnosti same po sebi ne bi mogle potpuno da povežu ljudsko srce sa božjim blagodatima. Činjenica koju smo napomenuli jeste osnov dubinskog shvatanja šerijata i islamskih obreda kod muslimana.

Kuranski tekst služenje Bogu predstavlja kao osnovnu svrhu stvaranja slobodovoljnih bića: „I stvorio sam džine [demone] i ljude samo da bi služili Meni” (*Kuran* LI: 56). Reč *ibadet* u arapskom jeziku znači krajnja poniznost, skrušenost, robovanje i služenje (Ragin Isfahani 2002: 331), a koristi se za označavanje šerijatskih obreda koje vernik obavlja s ciljem da se približi Bogu. Dnevna molitva kao kruna islamskih obreda jeste najizvesniji oblik izražavanja krajnje poniznosti i služenja Bogu. Stoga su služenje Bogu i iskazivanje tog stanja poznati kao najdublja značenja dnevne molitve.

Prema islamskom učenju, svako ponašanje koje veliča božji bitak i iskazuje apsolutnu čovekovu zavisnost od Boga svrstava se u pojam služenja Bogu. Očigledno je da među svim tim manifestacijama služenja Bogu najviši stepen imaju one aktivnosti koje su propisane i određene od strane Boga da

budu primenjene u tu svrhu (Jazdanpanah 2020: 301–303). Neograničen je broj puteva koji vode ka Bogu i Njegovim blagodatima, ali staze koje je Bog predstavio da budu merilo vernikovog služenja upućuju ga ka sigurnim i obaveznim pravcima duhovnog razvoja. Dnevna molitva je najsvečaniji i najbogatiji oblik služenja Bogu zato što u okviru dnevne molitve vernik najeksplicitnije iskazuje svoje stanje poniznosti prema Njemu.

Imajući u vidu značaj dnevne molitve i saznanje pozadine koju ona razotkriva, jasno je zašto neki vernici s tolikom željom pristupaju molitvi. Što je dublje razumevanje položaja molitve na putu usavršavanja istinskih vrlina, to je veća želja za ovim islamskim obredom. Poznato je predanje da je verovesnik Muhamed rekao Ebu Zaru: „Gladan se hranom zasiti, žedan vodom napije, a ja se molitvom ne zasićujem” (Dejlami 1988: 191). S druge strane, preporuke o različitim unapređenjima dnevne molitve u islamskim tekstovima navode muslimane da se posvete molitvi s većom pažnjom i da je obavljaju iz dubine srca razmišljajući o njoj. Detaljnije o ovim preporukama i o tome šta verski tekstovi tačno pobuđuju kod muslimana govorićemo u narednim delovima ovog rada.

Kao što smo već napomenuli, saznanji odnosno iskazni aspekt dnevne molitve upotpunjuje celokupnu suštinu ovog šerijatskog obreda. Među važnijim činjenicama koje potvrđuju ovu pretpostavku jesu uvodne aktivnosti dnevne molitve kao što je poziv na molitvu (*ezan*). Molitva se uglavnom obavlja kolektivno i sasvim je razumljivo zašto poziv na molitvu može biti propisan kako bi vernici saznali da je stiglo vreme molitve. Islamski poziv na molitvu sačinjen je isključivo od reči, bez zvuka materijalnih predmeta, i izgovara se uz posebnu melodiju pet puta dnevno, za svaku molitvu po jednom. Osim društvenog značaja i svrhe koju poziv na molitvu ima u zajednici muslimana, sadržaj poziva na molitvu svakako je inspirativan i poučan i za pojedince. Učenje poziva na molitvu preporučeno je vernicima bez obzira na to da li će sami obaviti molitvu ili u društvu ostalih vernika. O značaju poziva na molitvu piše i Gazali u svojoj čuvenoj knjizi *Ihja 'ulum ad-din* (Gazali 2006/I: 208).

Posle poziva na molitvu i drugih uvodnih izjavnih rečenica, pred sami početak molitve vernik je obavezan da iskaže nameru s kojom molitvu obavlja (*nijet*). Svrha uvodnih rečenica i iskazivanja namere jeste da se poveća vernikova koncentracija da bi mogao lakše da skrene misli sa tema koje ga opterećuju u privatnom životu. Izgovaranjem početne rečenice u molitvi „Bog je veći”, čuvene rečenice *Allahu akbar*, vernik otvara molitvu. Pošto je započeo molitvu, on je dužan da se ponaša sve vreme ponizno pred Bogom u skladu sa suštinom molitve, zbog čega su mu zabranjene mnoge inače slobodne aktivnosti poput kretanja, razgovaranja s ljudima, smejanja, plakanja, konzumiranja hrane i pića, kao i okretanja s pravca Kabe. Napuštanje molitve pre propisanog kraja bez strogo urgentnog razloga nije dozvoljeno u islamu.

Učenje kuranskog teksta na početku svakog dela molitve u stojećem položaju potvrđuje duboku vezu dnevne molitve sa svetom knjigom islama. S obzirom na vremensku raspoređenost pet dnevnih molitava u toku dana, vernik koji obavlja molitvu s pažnjom i na vreme svaki dan počinje i privodi dan kraju iščitavanjem *Kurana*, čak i ako ne čita kuranski tekst sem u toku molitve. Naravno, kada su u pitanju propisi vezani za učenje kuranskog teksta u toku molitve kao i u vezi sa drugim delovima molitve, islamske pravne škole nisu uvek saglasne u vezi sa svim detaljima. Povrh toga, razlike u detaljima su neznatne u odnosu na veliku većinu propisa koji su prihvaćeni od strane svih muslimanskih škola. U ovom radu smo posvećeni samo zajedničkim propisima.

Kao što se razlikuju i po svom fizičkom izgledu, sledeća dva položaja u molitvi, pregibanje i skrušeno padanje na zemlju, razlikuju se i prema iskaznim rečenicama koje se izgovaraju u svakom od ovih položaja. U pregibanju vernik slavi svog Gospodara velikog. U padanju na zemlju, što se tumači kao simbol ljudske skrušenosti prema Bogu, vernik slavi svog Gospodara svevišnjeg. Posle jednog padanja na zemlju čelom i drugim određenim delovima tela, vernik se vraća u sedeći položaj posle čega ponovo čini *sedždu* (padanje na zemlju).

Dvostruko ponavljanje ovog dela molitve predstavlja dodatni razlog da čovekovu skrušenost i njegovo padanje na zemlju tretiramo kao najizvorniji segment molitve. Predanje preneseno od osmog šiitskog imama Alija Rize osvetljava dubinsko značenje poente koju smo naveli: „Najbliži mogući položaj sluge (ar. *al-'abd*) prema Gospodaru jeste trenutak kada je na *sedždi*” (Kulejni 1988/III: 265). Posle drugog padanja na zemlju, vernik se vraća u sedeći položaj i ako molitva nema sledećih delova, on svedoči da je Bog jedan i da je verovesnik islama Njegov sluga i poslanik. Poslednjim pozdravom (ar. *selam*) vernik privodi molitvu kraju posle čega prestaju da važe zabrane o kojima smo govorili.

Dnevna molitva, osnova svestranog i postepenog duhovnog razvoja

U prethodna dva dela izneli smo opšti opis fizičkih radnji i iskaznih rečenica koje vernik obavlja i izgovara u toku dnevne molitve. Dosada predstavljene propisi odnose se na obaveze koje vernik ne može namerno da izostavi. Molitva neće biti ispravna ako čak i nenamerno vernik ne ispoštuje neke od ovih propisa. Dakle, šerijatska pravila pojašnjavaju uslove bez kojih molitva ne bi mogla da bude ispravna. Svi islamski mislioci skoro jednoglasno tvrde da ovaj stepen molitve nije jedini o kojem se u islamskim izvorima govori. U mnogim prenesenim predanjima o dnevnoj molitvi preporučene su aktivnosti

i učenja od kojih ne zavisi šerijatska ispravnost molitve. Vernik ima slobodu da ne primenjuje te preporuke.

Sistematsko tumačenje ovih preporuka potpuno menja pogled na značaj dnevne molitve u duhovnom razvoju. Površinski nivo dnevne molitve, koji je sačinjen od šerijatskih propisa, u pozadini sadrži obuhvatan put duhovnog razvoja. Iako svi islamski obredi imaju duhovnu dubinu, dnevna molitva se ističe po svom značaju i po svestranom uticaju na život vernika. Dnevnu molitvu muslimani ne obavljaju samo da bi ispunili verozakonsku obavezu, već zbog toga što obavljanje svakodnevne molitve formira njihovu ličnost. Dnevna molitva u svom pravom značenju nije aktivnost kojoj vernik posvećuje samo neznatan deo svog vremena; molitva je simbol verskog života muslimana. U nastavku ćemo detaljnije pojasniti središnji značaj molitve u životu muslimanskih vernika.

Muslimani obavljaju sve šerijatske obrede s ciljem da se približe Bogu. U svetlu te činjenice, pitanje da li će njihova delovanja Bog prihvatiti predstavlja veoma značajan faktor pri izvršavanju obreda. Otuda nastaje potreba da se odredi ispravno odnosno propisno delovanje. U svemu ovome treba da vidimo i duhovni aspekt šerijatskih propisa. U samoj šerijatskoj terminologiji jasno je da ti propisi imaju i dublje značenje. Podela propisa u islamu na obavezne i preporučene ukazuje na činjenicu da šerijatski ispravno delovanje ne dovodi muslimana do krajnjeg stupnja duhovnog razvoja. Šerijatski propisi određuju obavezne radnje, ali istovremeno i pobuđuju vernike da ne zastaju na stazi blaženstva.

U mnogobrojnim predanjima prenesenim od istaknutih predvodnika islamske misli govori se o ispravno obavljenoj molitvi koja ne može biti prihvaćena od Boga. Definitivno, predanja ukazuju na to da postoje različiti stupnjevi prihvatanja čovekovih delovanja. Posebno je inspirativno predanje koje je preneo Džafer ibn Muhamed, šesti šiitski imam, koji je rekao: „Kada stupiš u molitvu, posveti se njoj. Ako joj se ti posvetiš, Bog će se posvetiti tebi, i ako se okreneš od nje, Bog će se okrenuti od tebe. Koliko često se od molitve ne uzdigne [ka Bogu] sem polovina, trećina, četvrtina ili šestina, koliko je vernik posvećen molitvi. Bog ništa ne daruje nepažljivom srcu” (Magribi 1965/I: 159). Jasno je da ovde nije reč o šerijatskim propisima i njihovoj primeni, već o vernikovoj prisutnosti srcem u molitvi.

Šerijatski propisi ne nalažu da muslimani u toku obavljanja molitve budu potpuno posvećeni mislima i srcem. Zbog eventualnog razmišljanja o svakodnevnim događajima u toku molitve muslimani neće morati ponovo da je obave jer bilo bi skoro nemoguće da se od svih muslimana traži da sve vreme dok traje molitva budu potpuno koncentrisani na radnje i značenja reči koje izgovaraju (Gazali 2006/I: 227; Jazdanpanah 2020: 126). Pored toga što se u islamskim propisima određuje najniži stepen prihvatljive molitve,

jednostavan za primenu, islamski izvori su ispunjeni preporukama o unapređenju stupnja molitve. Znajući da je čoveku za promenu navika i veština potrebno vreme, način na koji se primena dubljeg shvatanja molitve u islamu realizuje potpuno odgovara čovekovoј suštini, što povećava učinkovitost tog sistema.

Od preporuka koje se češće navode kada je reč o dnevnoj molitvi jedna od najznačajnijih jeste poštovanje vremena molitve odnosno obavljanje molitve na vreme. Znajući da svaka molitva u običnim uslovima i u zavisnosti od godišnjeg doba može da se obavi u vremenskom intervalu od nekoliko sati, veliki je broj islamskih predanja koja preporučuju stupanje u molitvu čim za nju bude vreme (Gazali 2006/I: 209). Primenjivanjem ove preporuke, osim što se duhovno redovno pročišćavaju, vernici se upuštaju u veoma poseban životni stil koji je prepoznatljiv čak i ljudima koji su neupućeni u značaj i značenje molitve. Zanimljivo je to da se u kuranskom tekstu prenosi i analizira pogled nemuslimana na molitvu: „A kad pozivate na molitvu (*salat*), uzimaju ga ruglom i zabavom. To je zato što su oni ljudi koji ne razumeju” (*Kuran V: 58*). Poruka kuranskog stavka je jasna – da je razuman pogled na molitvu, ne nužno i verujući, dovoljan da bi čak i pripadnici ostalih veroispovesti potvrdili značaj molitve u duhovnom razvoju muslimana.

Osim discipline koju vernici stiču obavljanjem molitve na vreme, islamski savremeni filozof Jazdanpanah navodi i druge uticaje molitve na čovekov lični život. Vernik molitvom stiče naviku da razgovara s Bogom o teškoćama i blagostanju i u drugim prilikama osim molitve. On stiče unutrašnji mir zbog neposredne veze koju je uspostavio sa izvorom moći i znanja. Vernik se ne upušta olako u zabave i materijalne brige koje će narušiti njegovu posvećenost duhovnom razvoju. Osnaženje volje u poslovima kao i vere u Boga takođe su izvesni rezultati praktikovanja molitve. I na kraju, molitva sprečava vernika da čini zlodela i neprijatne aktivnosti (Jazdanpanah 2020: 689–702). Iako najniži stepen molitve ne proizvodi u potpunosti pomenute uticaje u životu muslimana, on je neizostavan korak ka ostvarenju dubljeg shvatanja molitve i svih rezultata koje smo preneli u prethodnim redovima.

Pri tumačenju duhovnog aspekta molitve treba obratiti pažnju na eventualna pogrešna shvatanja koja nastaju na osnovu ovog pogleda. Kao što smo već rekli, islamski naučnici ne prihvataju duhovno tumačenje molitve koje narušava autoritet propisanih fizičkih radnji u šerijatu. Duhovnost molitve je ne samo nerazdvojiva od šerijatskih propisa, već proizlazi iz njih. Muslimani takođe pored duhovnog pogleda na molitvu veliki značaj pridaju i društvenom aspektu dnevne molitve, što će u nastavku biti predmet detaljnije analize. Zajedničko obavljanje molitve takođe je jedna od veoma čestih preporuka u islamskim izvornim tekstovima (Gazali 2006/I: 211; Kušejri 1987/V: 151).

Društveni aspekti dnevne molitve

Društveni aspekt dnevne molitve još jedan je razlog što ovaj verski obred u islamskom šerijatu ima središnju ulogu. Pored toga što islamski naučnici predstavljaju dnevnu molitvu kao najobuhvatniju platformu za lično duhovno unapređenje čoveka, civilizacijski tragovi molitve u muslimanskom društvu obavezuju nas da ne izostavimo analizu društvenog aspekta dnevne molitve. Mnogobrojne preporuke za obavljanje molitve u zajednici s drugim muslimanima, prepoznatljivost muslimanskih gradova po džamijama gde se obavlja zajednička molitva i druge činjenice koje ćemo u nastavku navesti ukazuju na čvrstu vezu dnevne molitve i društvenog identiteta muslimana. Za vreme dnevne molitve čak u najmanje uređenim muslimanskim društvima svedoci smo zavidnog nivoa zajedničkog reda i društvene discipline. Društveni uticaj dnevne molitve daleko je širi od ovog primera koji smo ilustrativno naveli.

Poštovanje imovinskog prava jedan je od značajnih društvenih uticaja dnevne molitve o kojem smo već govorili. Morteza Motahari u vezi s tim govori: „Služenje Bogu [*ibadet*] je povezano sa poštovanjem tuđih prava. Osim toga što poziva na molitvu, islam poziva i na poštovanje prava. U islamu se nipošto ne prihvata služenje Bogu dok nisu ispoštovana tuđa prava. Kada želi da počne molitvu, musliman prvo treba da razmišlja o tome da li je kuću u kojoj živi stekao časnim trudom ili nije; ako nije – molitva neće biti prihvaćena... tako je i sa tepihom na kojem se moli i sa odećom koju nosi na sebi (Motahari 1992/XXIII: 522). Utopijski rečeno, primenom samo ovog principa u društvu potreba za posredovanjem pravosudnih organa svela bi se na slučajeve apsolutnog nesporazuma.

Zajedničko obavljanje dnevne molitve nije obavezno prema šerijatskim propisima osim petkom u podne (*džuma*). Iako muslimani imaju slobodan izbor da se mole Bogu u svojim kućama, zajednička molitva u drugim terminima osim petka strogo je preporučena (Gazali 2006/I: 211; Kušejri 1987/V: 151). Muslimanska tradicija da se molitve što je više moguće obavljaju u društvu iznedrila je čitav niz društvenih manifestacija. Središnja figura svih verskih društvenih dešavanja u islamu jeste džamija, a razlog čestih poseta muslimana džamijama jesu dnevne molitve. Činjenica da boravak u džamijama nameće muslimanima posebne šerijatske propise ukazuje na to da džamija u islamu poseduje pre svega kulturološki identitet po kojem se razlikuje od drugih građevina. Ono što džamiju čini mestom za služenje Bogu nisu kupole i munare, nego šerijatski poseban status te građevine.

Mnogobrojne su preporuke prenesene od verovesnika Muhameda i njegovih časnih naslednika o izgradnji džamija bez obzira na veličinu, o njihovom čišćenju i održavanju, o posećivanju i uvažavanju (Gazali 2006/I: 215–216).

Pošto je osnovao džamiju u Medini, verovesnik Muhamed se obratio muslimanima i rekao: „Bog, Blaženi i Uzvišeni, reče: 'Znajte! Moje kuće na Zemlji su džamije, one sijaju u nebesima kao što zvezde sijaju stanovnicima Zemlje. Blago onome ko džamiju kućom svojom zna!'” (Šejh Saduk 1986: 28). U drugom predanju Verovesnik govori da se molitva suseda džamije ne prihvata sem ako je obavi u džamiji (Tusi 1987/I: 92). Sa ovom verskom i društvenom pozadinom očekivano je da džamije od početka postanu osovina svih dešavanja u muslimanskom društvu.

Pridavanjem značaja džamiji u islamu zapravo na još jedan način veliča se položaj dnevne molitve u šerijatskim propisima. Dakle, isticanjem posebnog statusa džamije u muslimanskom društvu, dnevna molitva pospešuje disciplinu ne samo u kontekstu uređivanja ličnog života vernika nego i u tokovima društvenog života muslimana. Dnevna molitva posredstvom institucije džamije uređuje celokupno muslimansko društvo. Različite namene džamije u islamu potvrđuju pomenutu ideju. Zbog učestalih poseta džamijama muslimani su, osim dnevnih molitava, obavljali u njima i različite društvene aktivnosti, počevši od edukativnih i odgojnih aktivnosti pa sve do vojnih konsultacija i planiranja (Jazdanpanah 2020: 777). U današnjim tradicionalnim muslimanskim društvima džamije i dalje imaju značajan društveni položaj sa raznovrsnim aktivnostima.

Iako su moderni društvenopolitički sistemi, čak u zemljama većinski naseljenim muslimanskim stanovništvom, u velikoj meri preuzeli mnoge od nadležnosti džamija, verski i kulturološki autoritet u društvu još uvek potiče iz džamijskih okupljanja. Ne može se tvrditi da je isto stanje i u društvima sa manjinskim muslimanskim stanovništvom. O razlozima za novonastali društveni položaj džamija i o pravcu u kom se odvija odnos između svetovnih i verskih institucija potrebno je da se napravi detaljnija studija. Očigledno je da ni uticaj verskih autoriteta na svetovne organizacije nije u svim društvima jednak. Stoga treba s velikim oprezom tumačiti činjenicu da su nadležnosti verskih ustanova smanjene.

Važno je ponovo da napomenemo da društveni uticaj dnevne molitve proizlazi prvenstveno iz same molitve, ne iz institucija koje su osnovane u islamu poput džamije. Verovesnik Muhamed je u poslednjim godinama svog života nakon objavljenih kuranskih stavaka o džamiji *Dirar* (ar. što u prevodu znači šteta) izdao naredbu da se džamija sruši jer unosi raskol među muslimane. Kuranski stavak glasi: „A oni koji su uzeli džamiju radi štete i neverovanja i razdvajanja među vernicima, i osmatračnice za onog ko je ratovao protiv Boga i verovesnika Njegovog ranije, sigurno će se zakleti: 'Želeli smo samo dobro.' A Bog svedoči da su oni uistinu lažljivci” (*Kuran IX: 107*). Iz ovog događaja dolazimo do nedvosmislenog zaključka da društveni položaj džamije zavisi od iskrene namere ljudi koji su je izgradili i održavaju je radi obavljanja dnevnih molitava.

Dnevna molitva produbljuje veru u Boga i utemeljuje jednobojstvo među muslimanima, što se kasnije pokazuje u vidu većeg poštovanja božjih društvenih propisa. Kuranski tekst opisuje stanje vernika pošto im se dodeli vlast na Zemlji: „[...] Oni koji će ako im damo vlast na Zemlji, molitvu obavljati i milostinju udeljivati i koji će tražiti da se čine dobra dela, a odvrćati od nevaljalih...” (*Kuran XXII: 41*). Alama Tabatabai u komentaru ovog stavka veruje da vlast na Zemlji obavezno podrazumeva i formiranje društvenog identiteta: „Ako im damo vlast na Zemlji, znači da im Bog omogućući da čine sve što požele a da im se ne ispreči zabrana ili smetnja [...]. Oni će sačiniti vrlo zajednicu u kojoj će se obavljati molitva, udeljivati milostinja [...]” (Tabatabai 1996/XIV: 386). Dnevna molitva se predstavlja u ovom tumačenju kao prva društvena obaveza koju će vernici primeniti u slučaju potpune društvenopolitičke slobode.

Na osnovu svega rečenog, ne čudi što se o dnevnoj molitvi u *Kuranu* kaže da „molitva, uistinu, odvrća od razvrata i ružnog” (*Kuran XXIX: 45*). Verovnikovo predanje u kojem poredi molitvu sa izvorom tople vode poznato je u islamskim zbirkama. To predanje prenosi i Ali ibn Abi Talib u 199. govoru knjige *Nahđ al-balaga* [Staza rečitosti]: „Božji poslanik je uporedio molitvu sa izvorom tople vode koji je verniku pred vratima, i on se u njemu pere pet puta danju i noću. Da li će na njemu ostati trag bilo kakve prljavštine?” (Dašti 2000: 250–251). Kao što smo već rekli, molitva ima mnoge stupnjeve. Što je vernik posvećeniji molitvi i što više poštuje uslove i preporuke iskazane u islamskim izvorima, uticaj molitve na muslimanskog pojedinca i društvo je veći. Za kraj dela o društvenom aspektu molitve citiraćemo predanje šestog šiitskog imama Džafera Sadika u kome govori: „Molitva je božja ograda na Zemlji. Ko želi da sazna koliko ima koristi od svoje molitve, neka pogleda da li ga molitva ograđuje od razvrata i nevaljalih dela. Vernik ima koristi od molitve onoliko koliko je ograđen od zlodela” (Šejh Saduk 1983: 237).

Zaključak

Prema uverenju muslimanskih naučnika, šerijatske zakone je Bog propisao da bi se određene blagodati u čovekovom životu ostvarile. Iako istraživanje svrhe šerijata nije moguće u svim propisima zbog njihove složenosti, za neke osnovne islamske zakone jednostavno je zaključiti zbog čega su propisani. Nauka o svrhama šerijata privukla je pažnju mnogih islamskih stručnjaka u savremenoj istoriji, mada su koreni ove discipline postojali i ranije.

Pogrešna tumačenja istraživanja svrhe šerijata neke muslimane su navela na pomisao da je šerijat privremeni pravilnik za postizanje duhovnog razvoja i čim vernik dospe do određenog duhovnog napretka, on više neće morati da se pridržava šerijatskih pravila. Skoro svi istaknuti islamski mislioci odbacuju ovu pretpostavku. Šerijatski zakon se u islamu predstavlja kao nezamenjivi

put ka duhovnom razvoju čoveka. Što je duhovni stepen vernika viši, potreba za šerijatskim pravilima je izvesnija radi očuvanja i produbljenja postignutog stanja.

Podela šerijatskih sudova na obavezne i preporučene zasnovana je zapravo na principu da su šerijatski obavezni propisi osnova duhovnog razvoja za sve ljude, zbog čega su i lako izvodljivi. S druge strane, šerijat ne označava krajnji stepen duhovnog napora koji vernik može ili želi da učini, ali istovremeno preporučenim aktivnostima poziva vernike da nastave razvojni put i da ne zastanu na obaveznim propisima.

Dnevna molitva kao najučestaliji obred u životu muslimana u potpunosti manifestuje sve prethodne karakteristike šerijatskih zakona koje smo naveli. Zbog obuhvatnog sadržaja, raznolikosti položaja tela i ideja kao i zbog učestalosti njene primene u toku dana, dnevna molitva je najznačajniji oblik služenja Bogu u islamu. Znajući da je čoveku za promene potrebno vreme i istrajnost, dnevna molitva je idealan program za uzvišenje položaja duše.

Obaveza da se svaka dnevna molitva obavi u za to određeno vreme i kratki vremenski intervali između dve molitve nameću muslimanima potpuno drugačiji životni stil. Vernici koji se pridržavaju islamskih preporuka za molitvu ne izdvajaju samo nekoliko minuta dnevno za ovaj islamski obred, već usklađuju svoj celokupan život sa verskim obavezama na čelu sa dnevnom molitvom. Zbog toga se u islamskim predanjima govori da dnevna molitva odvraća od razvrata i nevaljalosti. Bez dubljeg shvatanja molitve bilo bi teško prihvatljivo da radnja koja traje svega nekoliko minuta dnevno može da napravi toliko duboku promenu u čovekovom životu.

Društveni aspekt dnevne molitve još jedan je od razloga što ovaj obred predstavljamo kao najznačajniji u islamskom verozakonu. Osim što dnevna molitva produbljuje kod muslimana veru u Boga i na taj način formira poseban identitet koji je prepoznatljiv i u društvu, zajedničko obavljanje molitve u džamijama razotkriva potpuno drugačiji aspekt uticaja dnevne molitve na život vernika. Razne kulturne i društvene manifestacije koje se organizuju u džamijama ostavljaju trag i na svetovnim strukturama društva. Džamije crpe svoj položaj u verskom i društvenom smislu iz institucije dnevne molitve, a dnevna molitva iz vere u Boga. Koliko će džamije i dnevne molitve odvrćati pojedinca i društvo od razvrata i nevaljalih delovanja zavisi od toga koliko je duboko i iskreno dnevna molitva kao najobuhvatniji šerijatski obred u islamu tumačena i primenjena.

Primljeno: 2. oktobra 2022.

Prihvaćeno: 19. decembra 2022.

Literatura

- Amoli, Sejed Hejdar (1989), *Džami' al-asrar va manba' al-anvar*, Tehran, Entesarat-e elmi va farhangi.
- Dašti, Muhamed (2000), *Nahđ al-balaga*, Kom, Mašhur.
- Dehhoda, Ali Akbar (1998), *Logatname-je Dehhoda*, Tehran, Moassese-je Logatname-je Dehhoda.
- Dejlami, Hasan ibn Muhamed (1988), *A'lam ad-din fi sifat al-muminin*, Kom, Al al-bejt.
- Gazali, Abu Hamid Muhamed (2002) *Ihja' ulum ad-din*, Bejrut, Dal al-kutub al-ilmijja.
- Harrani, Hasan ibn Ali (1984), *Tuhaf al-'ukul*, Kom, Džame'e-je modarresin.
- Ibn Manzur (1988), *Lisan al-'arab*, Bejrut, Dar ihja at-turas al-'arabijj.
- Jazdanpanah, Sejed Jadolah (2020), *Ajin-e bandegi va deldadegi*, Kom, Farda.
- Kardavi, Jusuf (2008), *Dirase fi fikh makasid aš-šari'a*, Kairo, Šoruk.
- Kulejni, Muhamed ibn Jakub (1988), *Osul-e kafi*, Tehran, Dar al-kutub al-islamijja.
- Kušejri, Muslim ibn Hadžadž (1987), *Sahih Muslim*, Bejrut, Dar al-kutub al-'arabijj.
- Magribi, Ibn Hajjun Nu'man (1965), *Da'aim al-islam va zikr al-halal va al-haram*, Kom, Al al-bejt.
- Misbah Jazdi, Muhamed Taki (2009), *Dar đostođuje erfane eslami*, Kom, Moassese-je amuzeši va pažuheši Emam Homeini.
- Motahari, Morteza (1992), *Mađmu'e-je asar*, Tehran, Sadra.
- Mula Sadra Širazi, Muhamed Sadrudin (1987), *Tefsir al-Kur'an al-kerim*, Kom, Bidar.
- Ragib Isfahani, Abul-Kasim Husein ibn Muhamed (2002), *al-Mufradat fi garib al-Kur'an*, Bejrut, Dar ihja at-turas al-'arabijj.
- Šejh Saduk, Muhamed ibn Ali (1983), *Ma'ani al-ahbar*, Kom, Daftar-e entesarat-e eslami.
- Šejh Saduk, Muhamed ibn Ali (1986), *Sevab al-a'mal va 'ikab al-a'mal*, Kom, Dar aš-Šerif ar-Razijj.
- Šejh Saduk, Muhamed ibn Ali (2006), *'Ilal aš-šeraji'*, Kom, Davari.
- Tabatabai, Muhamed Husein (1996), *al-Mizan fi tafsir al-Kur'an*, Bejrut, Muassasa al-A'lami.
- Tusi, Muhamed ibn Hasan (1987), *Tahzib al-ahkam*, Tehran, Dar al-kutub al-islamijja.

The Philosophy of the Daily Prayer in Islamic Source Texts

Tehran Halilović

*Department of Religious Philosophy,
Center for Religious Sciences “Kom”, Belgrade, Serbia*

The most significant and comprehensive form of service to God among Muslims is the daily prayer (Ar. *salah*; Persian. *namaz*). The daily prayer introduces discipline into the spiritual life not only of individuals but also of the Muslim society. The physical and conceptual components of the daily prayer reveal various aspects of the significance of this ritual in Islam.

In this paper, we explore the philosophy of the daily prayer and its essence due to which the prayer is required by Sharia law. Deeper understanding of the daily prayer presented in Islamic source texts represents prayer as a gradual and comprehensive developmental path of the soul, which is all the more necessary for the believer, the higher his spiritual position.

Performing daily prayer together in mosques is strictly recommended in Islamic traditions. Cultural activities originating from religious gatherings manifest the social aspect of the daily prayer. As the knowledge of the essence of the prayer is more deeply rooted among believers, the presence of religious culture is more pronounced in common prayers even beyond that time. The daily prayer is an Islamic identity that is constantly displayed in the life of Muslim believers. The interpretation of the essence of the daily prayer as a ritual that lasts only a few minutes a day stems from insufficient knowledge of Islamic Sharia.

The subject of this paper is based on the rational interpretation of Sharia regulations, which is why we are methodologically more committed to the original Islamic texts and ideas of representatives of rational scientific disciplines in Islam. The study of the purposes and intentions of Sharia precepts has a long and rich tradition among Muslim scholars.

Keywords: *daily prayer, Salah, Namaz, Sharia, Islam, Maqasid, reason, society, mosque, spirituality*